

Arribada la plenitud del temps, com diria l'apòstol Pau als Gàlates,¹ el Dr. Joan Veny, infatigable treballador per la llengua i les seves varietats geolèctals, com a fruit de maduresa, ens delecta amb els *Scripta* eivissenca, el primer dels volums del *Projecte Diatopia i canvi lingüístic: Scripta i projecció dialectal*. L'edició ha anat a càrrec de l'Institut d'Estudis Catalans, que l'any 2009 el publicava en la col·lecció «Biblioteca de dialectologia i sociolingüística», amb el número XIV. El treball no l'ha dut a terme ell tot sol, sinó que ho ha fet acompanyat per la seva alumna i col·laboradora a la Universitat de Barcelona, la Dra. Àngels Massip, membre, com ell, del Departament de Filologia Catalana d'aquella universitat.

Abans, però, de l'aparició d'aquest volum, Joan Veny ja havia fet una incursió cabdal en la dialectologia diacrònica amb l'estudi *«Regiment de preservació de pestilència» de Jacme d'Agramont (s. XIV). Introducció, transcripció i estudi lingüístic*, publicat a Tarragona, l'any 1971, per la Diputació.² També Veny ja s'havia avançat en l'estudi de l'eivissenc, en aquell cas com a descripció sincrònica, amb el manual que du per títol *Aproximació al dialecte eivissenc*, aparegut l'any 1999.³ En aquell moment, Veny ja era «conscient de l'interès científic que oferia l'estudi d'aquest dialecte» i per aquest motiu compongué «una síntesi de la seva història lingüística i una descripció dels seus trets...».

En aquesta ocasió, Veny i Massip ens proposen fer un recorregut temporal de vuit segles, des del XIV fins al XXI, pel català generat a l'illa d'Eivissa, a través de documents que pertanyen a diferents gèneres (textos relacionats amb escrits religiosos o jurídics, amb els de les ciències socials, amb textos literaris —narrativa, poesia i teatre)... En total sumen cent els documents estudiats, que varien en nombre segons el segle: tres documents del s. XIV, catorze del s. XV, trenta-un del s. XVI, deu del s. XVII, disset del s. XVIII, dos del s. XIX, vint-i-un del s. XX⁴ i dos del s. XXI.

Els textos analitzats i els comentaris lingüístics que els acompanyen configuren el gruix de l'estudi, que va precedit per un primer capítol introductori —on els autors donen notícia, entre d'altres qüestions, del projecte *Scripta*, de la selecció i la cronologia dels textos, de l'estructura del comentari— i un tercer i darrer capítol destinat al glossari —que ocupa un total de 78 pàgines, on les paraules que han estat analitzades apareixen amb la referència al text, amb la indicació a l'any i al gènere.

Tal com ja s'havia fet anteriorment amb la *scripta* normanda, picarda o valona, Veny i Massip emprenen la tasca de recollida de documents redactats en cada una de les regions que configuren el territori lingüístic català. I han començat per l'illa d'Eivissa. L'escrupolositat en l'exposició de dades ja es

1. Capítol IV, verset 4.

2. L'estudi lingüístic va ser reproduït, amb alguna addició, a: J. Veny (1993), *Dialectologia filològica*, Barcelona, p. 121-203. L'any 1998 es va publicar l'edició facsimil del *«Regiment de preservació de pestilència» de Jacme d'Agramont*, a càrrec de l'Enciclopèdia Catalana i de la Universitat de Lleida (estudis introductoris i glossaris Jon Arrizabalaga, Luis García Ballester i Joan Veny; edició Joan Veny; il·lustracions Josep Minguell; pròleg Jaume Porta i Casanellas).

3. Publicat a Mallorca per l'editorial Moll.

4. La numeració dels textos del segle XX passa del 82 al 84 i se salta el 83, d'aquí en deriva el desajustament de la numeració fins al final (que és de 101 documents, quan realment és de 100).

fa palesa en la referència de cada text comentat, que va acompanyat de la respectiva referència bibliogràfica —si es tracta d'un text ja editat— o de la localització concreta del manuscrit —si es tracta d'un text inèdit. Cada document és analitzat a través d'un comentari lingüístic sobre els aspectes ortogràfics, fonètics, morfològics i lèxics; una breu conclusió dóna compte de la continuïtat de formes que segueixen un model de llengua comuna o bé s'exposen les particularitats del parlar col·loquial de cada autor.

L'anàlisi d'aquest corpus lingüístic duta a terme per Veny i Massip els permet formular una sèrie de conclusions, com ara que les formes genuïnament eivissenques i els arcaïsmes apareixen, generalment, en textos de teatre popular —on es procura ser fidel a la llengua del poble, generalment analfabet— i en els testaments —on també s'intenta transcriure escrupolosament el contingut de les darreres voluntats de qui testa.

Veny i Massip ressegueixen l'evolució d'alguns fenòmens fonètics com el de la neutralització, tant en el vessant palatal i medial com en el velar. La neutralització de palatals i medials —/e/ i /a/— ja es documenta en el primer testimoni escrit del s. xiv, a partir del desajustament ortogràfic en mots com *lexade* 'deixada', *metra* 'posar', *tencar*, *veura* (1373). El manteniment de la vocal medial àtona final en els esdrúixols acabats en *-ia* es documenta per escrit fins a principis del s. xx, que és quan apareixen les formes amb la caiguda de l'esmentada vocal: *gràcies* (1531) / *gracis* (1990), *memòria* (1569) / *memori* (1903), *reliquis* (1644) / *reliquis* (1903).

En el vessant velar, la neutralització de /o/ àtona segueix una progressió temporal; no se'n troben indicis fins dos segles més tard que la produïda en els vessants palatal i medial, és a dir, fins a començaments del s. xvi: la ultracorrecció d'*honiversitat*, al costat d'*huniversitat*, donaria llum sobre aquest canvi. Malgrat tot, la distinció entre /o/ i /u/ àtones en la grafia és una constant —malgrat que, puntualment, es manifestin confusions gràfiques— i no serà fins a arribar a principis del s. xx quan es recolliran ja nombroses formes grafiades amb *u*: *mus purtaren*, *naltrus*, *nostrus*, *porxu*, *trubaríen surtir* (1712).

El nivell de formalitat de la majoria de documents analitzats justifica l'homogeneïtat gràfica que oculta trets fonètics que s'han esdevingut en la llengua popular. Aquest és el cas del manteniment del diftong tònic /wa/ en mots com *enguany* (1410), *qualsevol* (1663), tot i que puntualment apareix alguna forma on s'hi constata la monoftongació present en la parla col·loquial: *colsevulen* 'colsevullen' (1474). Similarment ocorre quan el diftong /wa/ es troba en posició àtona; fins i tot, en un mateix document poden aparèixer formes amb el manteniment de /wa/ i formes amb monoftongació: *aygua* (1373), *co-resma* (1400, 1478/1479), *aygo* (1417), *gordar* (1501b), *quartera* (1501a), *quaranta* (1579, 1675), *quaresma* (1677), *aigua* (1731), *aygo* / *aigu* (1903).

El resultat de l'evolució de la *ŷ* i de la *Ē* tòniques llatines —que és el de vocal medial semitancada [ə] a tres quartes parts de l'illa d'Eivissa en l'actualitat— és documentat en mots com *vàna* 'vena' ('vengui', 1457), *às* 'és' (1456), *avar* 'haver' (1474), *banayta* 'beneïta' (1557), *fayen* 'feien' (1572), *fayna* 'feina' (1483a), *tras* 'tres' (1501a), *tranta-sis* 'trenta-sis' (1501a), *sara* 'cera' (1514) on apareix representat gràficament per la vocal *a*.

En relació al consonantisme, es constata que el fenomen de la iodització, tret fonètic portat a Eivissa pels colonitzadors catalans, és present al llarg dels segles en la documentació analitzada, però de manera molt puntual. Així, trobem *sanayes* (1373), *vei* (1400), *vermeya* (1700a); *vuy* (1573), *cabeis* (1918). Tanmateix, en la gran majoria de casos, els escriptors van optar per ocultar aquest tret col·loquial i representar la iod a través del dígraf *ll*: *qualsevulla* (1380), *vermell* (1478/1479), *consellers* (1567), *miralls* (1651), *mallol* (1731), *fill* (1888), *cullerons* (1989). És durant el s. xx i el s. xxi que es documenten més casos de grafies amb *i*, amb una clara voluntat de reflectir de la manera més fidel possible el registre col·loquial del català d'Eivissa. En l'anàlisi encara de l'ús del dígraf *ll*, convé remarcar que, com acostuma a passar en els textos antics, la lateral palatal [ʎ] ve grafiada, majoritàriament, amb una sola *l* en posició inicial: *levant* (1373), *libre* (1380), *loats* (1478), *lices* 'lisses', *lop* (1478/1479), *ligar* (1500); això no significa, però, que no pugui ser utilitzat el dígraf *ll*: *lliures* (1373), *llit*, *llengua* (1410), *llurs* (1544), *llaor* (1572), *lluna* (1651), *llengua* (1663).

Es constata l'estabilitat de certes grafies, com ara l'ús del dígraf *-ch* en posició final de mot: *ach* 'hagué' (1373), *amich* (1410), *sach* (1476), *cinch* (1501b), *Magnífichs* (1644), *bosch* (1707); aquesta

tradició gràfica perdurà fins a l'establiment de la normativa fabriana. També en posició final de mot, la consonant prepalatal africada sorda [tʃ] acostuma a ser grafiada només amb -g en els textos medievals: *labeig* 'llebeig' (1373), *Pug* 'Puig' (1456). La nasal palatal [ɲ] ve representada pel dígraf *ny* des dels inicis de la documentació fins pràcticament els nostres dies; a partir del s. xvii comença a ser emprada la grafia forastera *ñ*: *ensenyar* (1373), *enguany* (1410), *sènyer* (1474), *juny* (1500), *Senyor* (1536), *señor* (1555a), *anyada* (1567), *acompanyara(n)* (1594), *lluny* (1621), *enseñà* (1644), *anyades* (1644), *companyia* (1702b), *pany* (1707), *dany* (1720), *anyñ* (1732), *guañar* (1735&1740), *lluny* (1892), *desengaños* (1903), *enguañ* (1915), *companyia* (1924), *cenyeix* (1992), *espardenyas* (2008).

En el nivell de la morfologia nominal, el manteniment de la nasal dels plurals en mots procedents d'antics proparoxítons llatins és un tret mantingut per l'eivissenc fins als nostres dies: *àsens* (< ASINOS, 1493b), *hòmens* (< HOMINES, 1373, 1489, 1557, 1663, 1702b, 1915, 1967, 2008), *jòvens* (< IUVENES, 1562, 1712, 2008), *òrguens* (< ORGANOS, 1513). Els textos analitzats manifesten la convivència del polimorfisme del numeral cardinal femení entre *dues* i *dos*, fins a la imposició de la variant *dos*, durant el segle xvi: *duas capes* (1400), *duas mullers* (1393), *dos vellloles* (1400), *dos banderas* (1579), *dos cabras* (1621), *dos barcelles* (1700b).

Al llarg dels textos analitzats es fa palès l'ús pràcticament exclusiu de l'article procedent dels demostratius llatins *ILLA*, *ILLU*: *la illa*, *los homenatges* (1380); *la casa*, *lo consell* (1456); *la nit*, *lo dia* (1501b); *la missa*, *lo dia* (1702b); *las flors*, *el cor* (1892); *la Formentera*, *lo llas* (1908); *la fàbrica*, *els pobres* (1929); *la casa*, *els vesins* (2000). A partir del s. xx, només en casos molt concrets, i, majoritàriament, de manera expressament volguda per part dels autors per tal de reflectir el llenguatge popular, s'utilitza l'article salat, procedent dels demostratius llatins *IPSA*, *IPSU*: *sa vida*, *s'esglesí*, *es desengaños*, *es dulós*, *as nostrus pares* (1903); *s'esclavitud*, *en su tractu* (1906); *sa missa*, *es focs* (1915); *sa farina*, *es Fadri* (1918); *sa gent*, *es jutge* (1967); *sa fada*, *es nom* (1983); *sa maceta*, *es dies* (1998); *s'escola*, *es braç* (2008). L'article personal *na* i *en* és present des del s. xiv fins al xxi: *en Colom*, *en Berenguer* (1373); *en Jacme Torres* (1373); *an Jordi Andreu* (1456), *en Jofre Sunyer* (1500), *Na Fruytera* (1702b), *na Josepa* (1892); *na Maria*, *en Xico* (2008).

Quant a les formes fortes dels pronoms personals, només a partir del s. xix es documenten les variants més evolucionades, anteriorment apareixen les més acostades a l'etimologia: *nosaltros* (1501a), *nosaltres* (1644), *vosaltres* (1501a), *vosaltros* (1501a), *naltros* (1892, 1915), *naltrus* (1903), *valtrus* (1909, 1931). Els possessius femenins apareixen fins al s. xviii sota les formes més antigues: *mia* (1569), *la sua espasa* (1642), *les mies armes* (1642), *les sues desenes* (1732); tanmateix, ja en el s. xv es documenta la forma analògica *seues* utilitzada tardanament, en textos de 1728, 1906, 1915, 1974, així com també en la forma del singular *seua* (1731, 1903, 1918, 1967, 1989, 2000); sens dubte s'ha d'atribuir a mera transcripció paleogràfica la *u* de *seues* de 1410.

Si fem una ullada a la morfologia verbal, detectem el morfema zero en la primera persona del present d'indicatiu: *orden*, *man*, *deix* (1569); el manteniment de la vocal etimològica /a/ en el morfema de primera i segona persona del plural dels verbs del I grup: *amenam* (1373); *comptam* (1569, 1572); *estam* (1700a); *anam* (1915); *mirau*, *tornau*, *quedau* (2008). Així mateix, es conserva la vocal etimològica /a/ a l'imperfet de subjuntiu: *anasen* (1373), *anàs* (1557), *trobàs* (1642), *demanassen* (1675), *dignàs* (1677), *anasses* (1702b), *apartàs* (1892), *salvàs* (1988). Quant al perfet simple, la primera persona en -í es documenta des del primer text fins al segle xix:⁵ *doní* (1373); *astigí* ('vaig estar'; 1417); *comensí* (1489); *posí*, *diguí*, *agafí* (1642); *yo dexí les sebes que tenia ab les mans y torní a recuperar...* (1642); *men torní*, *ohí*, *viu* (1702); *m quedí*, *demaní* (1892). La concordança del participi també ha estat una constant al llarg de tota la documentació analitzada: *haja feta* (1380), *ha presa muller* (1393), *ha cremats arbres* (1544), *han comprades* (1552), *ha feta* (1644), *havien reservades* (1720).

5. Segons el mateix Joan Veny —*Aproximació al dialecte eivissenc* (2004), Palma: Ed. Moll, 84-85— aquesta forma «avui és caduca, potser a causa de l'absència de vocal temàtica (*cantí*) respecte a les persones 2-6 (*cantares*, *cantà*, etc)».

En el nivell lèxic, els autors del treball contrasten l'eivissenc amb els altres dos subdialectes baleàrics i denoten diferències lèxiques ja des d'antic:

eivissenc	menorquí	mallorquí
<i>àdena</i>	<i>ànedà</i>	<i>ànnera</i>
<i>pendre</i> 1380	<i>pendre</i>	<i>prende</i>
<i>rascasses</i>		<i>escórpores</i>
<i>casa d'abelles</i>	<i>casa d'abelles</i>	<i>caera</i>
<i>canyissos</i>		<i>canyissos</i>
<i>grilles</i>		<i>esgrilles</i>

L'estudi de la documentació antiga d'Eivissa ha permès als autors d'aquest treball no només la retrodatació dels mots *àdena* (1655), *baldraca* (1702), *gorrins* (1751), sinó que també han pogut comprovar la vida limitada de formes com *eixir* (s. XVIII) i la incorporació de noves unitats lèxiques com *ofayer* 'oficier, llibre d'oficis divins' (1400), *ormesí* 'tela de seda' (1651), *caser* 'cosher' (1675), *groguet* 'classe de tela' (1700b). També s'amplia la llista de llatinismes: *modo* (1552, 1569, 1720), *clero* (1644, 1660, 1677) —que alguns havien considerat castellanismes—; *ipso facto* (1531), *ítem* (1380, 1588, 1700, 1720, 1728), *àlias* ('àlies'; 1735, 1740) —aquests recollits per la normativa—, *ut moris est* (1331), *Corpus domini* (1539), *primo* (1728), *coram* (1735) —aquests altres són freqüents en textos eclesiàstics i generalment no registrats.

Alguns dels mots emprats avui en eivissenc són documentats des de ben antic: *agranar* 'escombrar' (1417); *baldraca* 'cantir' (1702b), *blanquejar* 'emblanquinar' (1410); *gitar* 'tirar' (avui 'vomitar';⁶ 1410); *colp* (1536); *defendre* 'defensar' (1552); *palm* (1642); *guardapits* 'armilla' (1700a), *calçons* 'pantalons' (1983), *poal* 'ferrada, galleda' (1700a), *aufàbia* 'gera per a guarda-hi oli, aigua o altres líquids o menjars' (1700a), *cans* 'gossos' (1571, 1621, 1702a, 2000), *ciurons* 'cigrons' (1735/1740), *garroves* (1707), *sebre* 'saber' (1410).

Com a conseqüència del veïnatge geogràfic amb les terres valencianes,⁷ Veny i Massip localitzen *unes mans valencianes*, sobretot en la redacció de documents de caire religiós. D'aquesta manera es documenten formes verbals i lèxiques procedents del País Valencià: *residixen* (1557); *Vicent* (1567, 1702a); *explicara*, *traguera*, *huy* (1710); *posaes*, *Retor*, *uno*, *este*, *oferisca*, *acudiscan*, *soterrars* (1732).

El recorregut diacrònic que podem fer per l'eivissenc, acompanyats de la mà de Joan Veny i Àngels Massip, ens fa avinent de manera magistral l'evolució que el català ha experimentat a la Pitiüsa gran al llarg de vuit segles, des de l'arribada dels colonitzadors catalans fins als nostres dies, de manera ininterrompuda. Si acabem aquesta intervenció amb un altre símil bíblic del llibre del *Gènesi*, convidem a dir que aquest ha estat el resultat del primer dia de la creació, que ha permès posar els fonaments per a l'elaboració d'una història de la llengua catalana de caràcter diatòpic. Esperem amb deler «els cinc dies» que encara resten per a l'aparició dels volums dedicats a les varietats geogràfiques que encara manquen i anhelem que el setè dia, el del descans merescut per l'ingent esforç, no tardi gaire a arribar.

Pere NAVARRO GÓMEZ
Universitat Rovira i Virgili

6. En el parlar dels pescadors de Cambrils, *gitar* també significa 'vomitar'.

7. Veny (1999, 102): «Marià Torres [...] en els *Llibres d'entreveniments* ha trobat referències, durant els segles XVI i XVII, a funcionaris, menestrals, militars i predicadors valencians presents a l'illa; també són importants les relacions marítimes entre Eivissa i Dènia [...]»